

Towards a Different Transcendence

Feminist Findings on Subjectivity, Religion and Values

KUNE BIEZEVELD & ANNE-CLAIRE MULDER (RED.)

Oxford, e.a.: Peter Lang, 2001
[Religion and Discourse; Vol. 9]
358 pp, € 56,-

Dit boek is de weerslag van de conferentie 'Vrouwen en Religieus Vertoog' die door de Universiteit van Duisburg (LAUD) van 7 tot 10 april 1999 werd georganiseerd in samenwerking met de onderzoeksgroep 'Religie en Vertoog' van de universiteiten van Leuven, Gent en Sunderland. De conferentie bracht een internationale groep vrouwen en mannen bijeen met een verschillende visie op dit onderwerp. De meeste teksten in dit boek zijn gepresenteerd op het symposium, een enkele is achteraf toegevoegd om de argumentatie te versterken of te verbreden. Alle auteurs zijn op een of andere manier betrokken bij feministische kritiek, wat echter niet impliceert dat ze eenstemmig zijn in hun benaderingen en conclusies.

Het centrale argument van dit boek is dat vrouwen hun subjectiviteit, dat wil zeggen hun voorstellingen van en relaties tot zichzelf, de wereld en anderen, niet kunnen uiten in een vertoog dat enkel een spiegel is van mannelijke subjectiviteit. Daarom moeten zij het recht om namen te geven aan zichzelf, de wereld en God heroveren, zoals de Amerikaanse theologe Mary Daly al stelde. Vrouwen moeten woorden vinden om een 'huis van taal' op te trekken. De Franse filosofe Luce Irigaray stelt dat daarvoor een horizon nodig is; vrouwen hebben een horizon, een God nodig die hen past om autonome en soevereine subjecten te kunnen worden. Dit

boek presenteert de noodzaak van een 'huis van taal' van en voor vrouwen als de beweging naar 'a Different Transcendence'. Maar wat betekent het woord transcendentie hier? Traditioneel wordt van God gezegd dat 'hij' transcendent is, boven en buiten de wereld bestaat. Waar de redacteurs naar op zoek zijn is echter een andere transcendentie, een transcendentie die het verschil tussen mannen en vrouwen en vrouwen onderling meedenkt, een transcendentie die verschil maakt.

De auteurs in deze verzamelband zijn feministische theologen, filosofen en literatuurwetenschappers uit Europa (waaronder twee Nederlandse theologen, Anne-Marie Korte en Inez van der Spek), de Verenigde Staten en Australië. De redactie, bestaande uit Anne-Claire Mulder en Kune Biezeveld, is Nederlands. Het boek is ingedeeld in drie delen. In het eerste deel staat de noodzaak van een andere transcendentie centraal, het tweede geeft voorbeelden van een andere transcendentie, van een horizon in het vrouwelijke, en het derde biedt discussie over subjectiviteit, religie en waarden. Het geheel wordt omvat door een inleiding van de redacteurs en een epiloog in de vorm van een eerste boekbespreking door Mary Keller en dat laatste is behulpzaam, want het is geen gemakkelijk boek.

Het eerste deel bestaat uit vier artikelen. Anne-Marie Korte zoekt in de geschriften van Mary Daly naar 'horizonnen' van subjectiviteit als voorwaarden waaronder identiteit als imaginaire constructie kan ontstaan. Bij Daly heeft

identiteit te maken met religieus geloof en Korte laat zien hoe zowel de existentialistische filosofie van Simone de Beauvoir als de neoscholastieke theologie hiervoor verschillende aanknopingspunten bieden. Het 'zelf' bij Daly is gedragen door een positieve beaming van extensie en participatie en ligt dus eerder in de lijn van de Thomistische ontologie dan van het moderne denken over individualiteit en autonomie. Anne-Claire Mulder analyseert de samenhang tussen Irigaray's linguïstische analyses en haar filosofische positie waarin zij een 'God' in het vrouwelijke als noodzakelijke voorwaarde voor subjectiviteit beschouwt en betoogt dat deze roep van Irigaray voor een 'God' in het vrouwelijke even goed beschreven kan worden als een roep om transcendentie. Haar interpretatie van transcendentie sluit aan bij een bestaande discussie onder vrouwen die transcendentie als horizon beschouwen van waar uit vorm, richting en waarde wordt gegeven aan de ervaringen van vrouwen.

Carol Wayne White (VS) stelt zich de vraag hoe religie kan helpen culturele waarden en praktijken te verhelderen. Zij introduceert het concept 'religieus waarderen' (*religious valuing*) om het relativisme in de ethiek te omzeilen en beschrijft het permanent waarderen van waarden als een religieus proces. Andrea Gunther (D) argumenteert dat transcendentie start op het niveau van het gesproken woord. Woorden staan open voor persoonlijke vrijheid van expressie, voor het genereren van nieuwe betekenis en benoemen en transcenderen zo de gegeven situatie. In de uitwisseling met anderen, vooral vrouwen, kan een wijze van spreken ontstaan die verschil uitmaakt, wat op zijn beurt vraagt om een politiek van relaties tussen vrouwen en heroverweging van het gezag van een vrouw te midden van vrouwen.

In het tweede deel worden in vier artikelen vier verschillende beelden van transcendentie van en voor vrouwen gepresenteerd. Ina Pretorius' beeld is dat van het huishouden: het huishouden van God is een tegenbeeld voor het koninkrijk van God en verschijnt als een cen-

trum van een economie van zorg. Jeanne Cortiels beeld is dat van 'biophilia', levensliefde, een neologisme van Mary Daly. Bij Daly wordt dat gekoppeld aan 'Bonding' en bij Rosemary Radford Ruether aan 'mutuality'. De Britse Cortiel heropent de discussie over wat de 'goede relatie' constitueert door het verband tussen seksualiteit en macht in beelden van fictie en feministische lesbische pornografie te ontrafelen. Heather Ingman bepleit dat vrouwen een canon van verhalen nodig hebben om subject te worden en gebruikt beelden van het goddelijke die oplichten uit de romans van Virginia Woolf, Rose Macaulay en May Sinclair om te laten zien hoe ze geassocieerd zijn met overvloed van voedsel, natuur en moeder-dochterrelaties. Inez van der Spek biedt een lezing van *Beloved* van Toni Morrison waarin de interpretatie van 'spirit-talk' centraal staat. Zij interpreteert dit boek als een Afro-Amerikaanse interventie in het Euro-Amerikaanse genre van het spookverhaal en als een literaire revisie van de levendode, een soort geest in Afrikaanse religies. Deze noodzakelijke dialoog in het 'huis van taal' is pijnlijk in die zin dat er geluisterd moet worden naar slachtoffers van slavernij en er dus openheid naar andere levensbeschouwingen dan de Euro-Amerikaanse moet zijn.

De drie teksten in het derde en laatste deel gaan een kritische dialoog aan met de veronderstellingen van de teksten in de twee eerste delen en stellen vragen over de representatie van 'het goede' en over de maakbaarheid van God-taal. Anita Monro zet vraagtekens bij de associatie van 'het goede' met een horizon van 'God' die vorm, richting en waarde geeft aan vrouwelijke subjectiviteit. Zij gebruikt de theorie van Julia Kristeva om te poneren dat subjectiviteit alleen bereikt kan worden via confrontatie met een andersheid, die alvorens geïncorporeerd te worden, wordt beschreven als 'abject'. De identificatie van het goede met het goddelijke loopt het gevaar een eenheidssubjectiviteit te bevestigen door de balans tussen het zelf en de ander niet in acht te nemen. Gisela Matthiae laat zien dat beelden van God ontwikkeld door

vrouwen in eerste instantie nieuw en versterkend kunnen lijken voor vrouwelijke subjectiviteit, maar op een dieper niveau oude interpretaties van God en traditionele beelden van vrouwen herhalen. Zij introduceert daarom het beeld van God als clown om ruimte te vragen voor 'het anderszijn' van God. Kune Biezeveld ten slotte kritiseert de reductie van God tot taalfunctie. Zij leest Carol Christ en Mary Daly om te zien wat van de functionele benadering moet blijven om de feministische inzichten te honoreren. Zij houdt vast aan de overtuiging dat God-taal wordt ontvangen van een echt bestaande God en steunend op de inzichten van Nelle Morton en Paul Ricoeur definieert zij God-taal als een metaforische taal. 'God' zeggen geeft niet alleen een visie op werkelijkheid, maar schept ook werkelijkheid en op die manier wil zij God red- den als subject van de metafoor. Mary Keller geeft ten slotte een eerste recensie van het boek vanuit het perspectief van een feministische wetenschapster met wortels in religiestudies, postmoderne en postkoloniale theorieën. Zij bediscussieert de teksten onder drie titels 'happen, huizen, ladingen' en wijst op een aantal kwesties waarover verder gereflecteerd moet worden, zoals de 'witheid' van veel van de hier geproduceerde theorieën en, vooral vanuit postkoloniale theorie, het probleem van de macht in het genereren van een verschillende transcendentie.

De inzet van het boek, zoals verwoord in het redactioneel, deel ik sterk en de inleiding stemde mij verwachtingsvol. Toch was ik na het lezen van de hele bundel niet geïnspireerd maar vooral moe.

Mijn teleurstelling betrof vooral de laatste sectie waarin de inzet van de bundel onder kritiek staat en God toch weer gewoon de geheel Andere blijkt te zijn. Als lezer loop je dan een fikse kater op en ben je gewoon ontmoedigd.

Van een boek met als titel *Towards a Different Transcendence* kan je verwachten dat het verwijst naar het concept van het onherleidbare verschil zoals dat door Irigaray is ontwikkeld in haar denken over vrouwen en mannen.

Een aantal bijdragen vertrekken weliswaar vanuit die optiek, maar andere helemaal niet en het is duidelijk dat het woord 'different' niet specifiek, maar zeer algemeen en breed geïnterpreteerd moet worden. De auteurs gebruiken uiteenlopende bronnen en theoretische benaderingen: van romans van Virginia Woolf en Toni Morrison tot feministische filosofen zoals Luce Irigaray en Julia Kristeva, van theologen zoals Mary Daly en Rosemary Radford Ruether tot speculatieve fictie en pornografische geschriften, van Italiaanse feministische denkers tot postkoloniale theorieën. Deze variëteit is interessant, maar evengoed afmattend. Ondanks het feit dat alle bijdragen van een behoorlijk niveau zijn, zorgt de heterogeniteit van het materiaal, de veelheid van de literatuur en de diepte van de benaderingen – die mij ten dele onbekend zijn – ervoor dat de inhoud niet goed blijft hangen, zodat je je na afloop afvraagt wat het punt van de discussie is. Als kenner van de Nederlandse discussie heb ik een ongemakkelijk gevoel. De inzet van het boek komt naar mijn mening voort uit de feministisch-theologische kring in Nederland, maar tegelijk wordt dat nergens in het boek duidelijk uitgesproken; er wordt niet of amper verwezen naar deze literatuur. In de vraagstelling – het optrekken van een 'huis van taal' van onszelf tegen een horizon – is heel duidelijk de hand terug te vinden van Anne-Claire Mulder, die deze stelling al vele jaren beargumenteert en deze nu samen met Kune Biezeveld weet te verbreden. Dat is mooi, maar het zou verhelderend geweest zijn indien men had aangegeven dat men met de nadruk op de functie van religie eigenlijk aanknoopt bij een brede en langdurige discussie in Nederland. Deze lacune komt scherp naar voren in de bijdrage van de andere redacteur Kune Biezeveld die zich hiertegen keert en de discussie opnieuw begint. Biezeveld vertegenwoordigt meer de Nederlandse orthodoxe kant van feministische theologie. Mulder en Biezeveld hebben elkaar via dit internationale circuit gevonden in de opzet van dit boek, maar dat maakt het niet eenduidig, want er zit een zekere spanning tus-

sen een opvatting die uitgaat van de functie van religie en een die dat als een reductie beschouwt. Je zou kunnen zeggen dat van alle auteurs de twee redacteuren van het boek het verst uit elkaar liggen. Misschien is dat ook wel de kracht van het boek. Het doet wat het bepleit en sluit in het bouwen van een 'huis van taal' niemand uit van de dialoog. Dat is correct maar ook vermoeiend.

Freda Dröes